

۱۳۹۴ مجتمع آموزش عالی امام خمینی (ره)

سرشناسه:	کریمی، محمدابراهیم، ۱۳۴۸ -
عنوان و نام پدیدآور:	محیط زیست از منظر قرآن و حدیث و عوامل تخریب آن / محمدابراهیم کریمی.
مشخصات نشر:	قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص)، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری:	۲۴۰ ص.
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۴۲۹-۲۳۲-
وضعیت فهرست نویسی:	فیبا
یادداشت:	کتابنامه
موضوع:	حفاظت محیط زیست -- جنبه‌های قرآنی
موضوع:	Environmental protection -- Quranic teaching
موضوع:	حفاظت محیط زیست -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام
موضوع:	Environmental protection -- Religious aspects -- Islam
رده بندی کنگره:	BP۱۰۴ / م۳ ک۴ ۱۳۹۶
رده بندی دیویی:	۲۹۷/۱۵۹
شماره کتابشناسی ملی:	۴۸۸۰۷۶۶

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

محیط زیست از منظر قرآن و حدیث و عوامل تخریب آن

مؤلف: محمدابراهیم کریمی

چاپ اول: ۱۳۹۶ ش / ۱۴۳۹ ق

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص)

● چاپ: نازجستان ● قیمت: ۱۳۰۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۳۰۰ نسخه

مراکز پخش

- ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نیش کوچه ۱۸
- تلفن: ۳۷۸۳۶۱۳۴ / ۲۵ ۹۸+ دورنگار: داخلی ۱۰۵ - ۳۷۸۳۹۳۰۹ / ۲۵ ۹۸+
- ایران، قم، بلوار محمدامین، سه‌راه سالاریه. تلفن: ۳۲۱۳۳۱۰۶ / ۲۵ ۹۸+
- ایران، قم، ساختمان ناشران، طبقه سوم، پلاک ۳۰۸. تلفن: ۳۷۸۴۲۴۰۲ / ۲۵ ۹۸+

📧 https://telegram.me/pub_almostafa
🌐 <http://www.buy-pub.miu.ac.ir/>

✉ miup@pub.miu.ac.ir
🌐 pub.miu.ac.ir

باسپاس از دست اندرکارانی که ما را در تولید این اثر یاری رساندند.

- مدیر انتشارات: مرتضی محمدعلی نژاد شانی
- مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری
- ناظر فنی: محمدباقر شکرى
- ناظر گرافیک: مسعود مهدوی
- ناظر چاپ: نعمت‌الله یزدانی
- صفحه‌آرا: سید محسن عمادی‌مجد

محیط زیست از منظر قرآن و حدیث و عوامل تخریب آن

محمد ابراهیم کریمی

مرکز بین المللی
ترجمه و نشر
المصطفی ﷺ

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی فرا روی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که همه به نوعی برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پای‌بندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این‌رو مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و عمق و اصالت اندیشه‌های ناب، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرفات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت تمامی بنیان‌گذاران این شجره طیبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی رحمته‌الله و مقام معظم رهبری (دام‌ظله‌العالی) می‌باشد.

«جامعة المصطفیٰ رحمته‌الله العالمیة» برای تحقق این رسالت خطیر و در مسیر نشر معارف ناب محمدی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم «مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ رحمته‌الله» را تأسیس کرده است.

در پایان لازم می‌دانیم تلاش همه عزیزانی را که در نشر این کتاب سهمی داشته‌اند، سپاس گزارده، ارباب فضل و معرفت را به یاری بخوانیم تا ما را از دیدگاه‌های سازنده خویش بهره‌مند سازند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفیٰ رحمته‌الله

فهرست

مقدمه	۱۳
۱. کلیات	۱۵
قرآن	۱۵
محیط	۱۶
زیست	۱۷
محیط زیست	۱۷
طبیعت	۱۹
زیست‌شناسی	۲۰
زیست‌شناسی از نظر قرآن	۲۰
قرآن و آفرینش جهان	۲۱
هفت آسمان	۲۵
زمین	۲۷
ویژگی‌های زمین (ارض) در قرآن	۲۹
۲. انسان و محیط زیست در قرآن و حدیث	۳۱
بخش اول: جایگاه و اهمیت محیط زیست در قرآن و حدیث	۳۱
۱. یادکرد جلوه‌های طبیعت در قرآن	۳۱
۲. دعوت به تفکر و تدبیر در پدیده‌های طبیعی	۳۳
۳. طبیعت؛ تسبیح‌گوی ذی شعور	۳۳
۴. طبیعت؛ مخلوق خداوند	۳۴

۵. طبیعت، پرورش یافته خداوند ۳۵
۶. طبیعت؛ نشانه خدا ۳۵
۷. طبیعت؛ نعمت بزرگ الهی ۳۶
۸. هدف قرآن از یادکرد طبیعت ۳۷
۹. ضرورت شناخت محیط زیست از منظر قرآن و حدیث ۳۸
- بخش دوم: جایگاه انسان در قرآن و حدیث و رابطه آن با محیط زیست ۳۹
۱. کرامت انسان ۳۹
۲. ارزش انسان ۴۱
۳. افراد جامعه انسانی، به منزله اعضای یک پیکر ۴۲
۴. رابطه انسان با محیط زیست ۴۳
۵. توان بشر در بهره‌وری از طبیعت ۴۳
۶. رابطه هماهنگ انسان با طبیعت ۴۵
۷. تأثیر عمل انسان بر محیط زیست ۴۶
۸. تأثیر طبیعت بر انسان ۴۷
۹. تأثیر طبیعت بر جسم و روح انسان ۴۸
- الف) تأثیر طبیعت بر جسم و جان از نگاه قرآن ۴۹
- ب) تأثیر طبیعت بر جسم و جان از نگاه روایات ۵۱
۱۰. رفتار انسان با محیط زیست ۵۲
- الف) مسئولیت ۵۲
- ب) عدالت ۵۲
- ج) فساد ۵۵
۳. عناصر تشکیل دهنده محیط زیست از نظر قرآن و حدیث ۵۷
- چرخه طبیعی آب ۶۰
۱. باد (هوا) ۶۰
- الف) اهمیت باد ۶۰
- ب) مفهوم شناسی باد ۶۲
- ج) باد در قرآن ۶۳
- د) نقش جوّ در حیات ۶۳
- ه) باد؛ نویددهنده نزول باران رحمت ۶۶
- و) نقش باد در تشکیل ابرها ۶۷

- ۶۸ ن فایده ورزش باد
- ۶۸ ح) باد؛ ابزار لقاح
- ۷۰ ۲. ابر
- ۷۰ الف) اهمیت ابر
- ۷۰ ب) چگونگی تشکیل ابر
- ۷۰ ج) طبقه‌بندی ابرها
- ۷۱ د) مفهوم‌شناسی ابر
- ۷۲ ه) ابر در قرآن
- ۷۳ و) مراحل تشکیل ابرها
- ۷۵ ز) ابر؛ سایه‌ای آرام‌بخش
- ۷۵ ۳. رعد و برق
- ۷۶ الف) فواید رعد و برق
- ۷۶ ب) چگونگی پیدایش رعد و برق
- ۷۷ ج) رعد و برق در قرآن کریم
- ۷۷ د) بیم و امید در درخشش برق‌ها
- ۷۸ ۴. باران
- ۷۸ الف) اهمیت باران
- ۷۹ ب) باران در قرآن کریم
- ۸۱ ج) بارش باران از آسمان
- ۸۲ د) باران و گیاهان
- ۸۳ ه) باران و احیای زمین
- ۸۵ و) باران و ذخیره‌سازی آب
- ۸۶ ز) مقیاس باران (مقدار و اندازه)
- ۸۷ ح) کم و زیاد باران؛ بستگی به عمل انسان
- ۸۹ ط) بارش برف و تگرگ
- ۹۰ ۵. آب
- ۹۰ الف) اهمیت آب
- ۹۱ ب) آب در قرآن
- ۹۴ ج) منشأ آب از آسمان
- ۹۴ د) آب و سرسبزی طبیعت

- ه) آب و پاکیزگی ۹۵
- و) آب، مستخر انسان‌ها ۹۶
- ز) سفره‌های آبی ۹۷
- ح) آب؛ ابزار لقاح گیاهان ۱۰۰
- ط) رودها ۱۰۱
- ی) جریان نهرها در سطح زمین ۱۰۲
- ک) رابطه کوه و نهر ۱۰۳
- ل) رودها در تسخیر بشر ۱۰۴
- م) جاری شدن نهر از دل سنگ‌ها ۱۰۴
- ن) اهمیت آب‌های زیرزمینی ۱۰۵
- س) قرآن و آب‌های زیرزمینی ۱۰۶
- ع) پیشینه استخراج آب‌های زیرزمینی و قنات‌داری ۱۰۷
- ف) چشمه‌ها ۱۰۸
- ص) چشمه در قرآن ۱۰۹
- ق) دریا و اقیانوس ۱۱۲
- ر) دریا در قرآن کریم ۱۱۴
- ش) برکات دریا ۱۱۴
- ت) دو دریای تلخ و شیرین ۱۱۷
- ث) برزخ دریایی ۱۱۸
- خ) شگفتی‌های دریا ۱۲۰
- ذ) سیل ۱۲۲
- کوه‌ها ۱۲۴
۱. تعریف کوه ۱۲۵
۲. کوه در قرآن ۱۲۵
۳. غار در قرآن ۱۳۰
۴. آفرینش کوه‌ها ۱۳۰
- خاک ۱۳۲
۱. جایگاه خاک در زندگی بشر ۱۳۲
- الف) اهمیت خاک ۱۳۲
- ب) تعریف خاک ۱۳۲

- ۱۳۳..... (ج) جایگاه خاک در قرآن
- ۱۳۳..... (د) شگفتی خاک
- ۱۳۵..... (ه) پاکی خاک
- ۱۳۶..... (و) وابستگی انسان به خاک
- ۱۳۶..... ۲. نقش خاک در کشاورزی
- ۱۳۷..... الف) تعریف کشاورزی
- ۱۳۷..... ب) جایگاه کشاورزی در قرآن
- ۱۴۱..... ج) تنوع محصولات کشاورزی
- ۱۴۱..... (د) کشاورزی؛ شغل پیامبران
- ۱۴۳..... درخت و جنگل
- ۱۴۳..... ۱. مفهوم‌شناسی درخت و جنگل
- ۱۴۳..... الف) فواید جنگل
- ۱۴۴..... ب) مساحت جنگل‌ها
- ۱۴۴..... ج) اهمیت درخت و جنگل
- ۱۴۵..... ۲. درختان و جنگل در قرآن
- ۱۴۷..... الف) درختان، توشه انسان‌ها و چهارپایان
- ۱۵۰..... ب) واژه «شجره»
- ۱۵۰..... ج) خضوع و خشوع درخت در مقابل خالق هستی
- ۱۵۱..... (د) درخت؛ نشانه‌ای بر قدرت خداوند
- ۱۵۲..... (ه) استفاده از درخت برای تمثیل
- ۱۵۴..... ۳. انواع درختان در قرآن
- ۱۵۴..... الف) درخت خرما
- ۱۵۹..... ب) درخت انگور
- ۱۶۰..... ج) درخت زیتون
- ۱۶۱..... (د) درخت انار (رمان)
- ۱۶۲..... (ه) درخت انجیر (تین)
- ۱۶۳..... (و) درخت سدر
- ۱۶۴..... گیاه و مرتع
- ۱۶۴..... ۱. اهمیت گیاهان و مراتع
- ۱۶۵..... ۲. انواع گیاهان

۳. مفهوم شناسی گیاه و مرتع..... ۱۶۵
۴. گیاه و مرتع در قرآن ۱۶۷
۵. سودمندی گیاهان در قرآن ۱۷۲
- الف) سود مادی ۱۷۲
- ب) سود معنوی ۱۷۷
- حیوانات ۱۷۹
۱. اهمیت و ارزش حیوانات ۱۸۰
۲. تعریف حیوان ۱۸۰
۳. جایگاه حیوانات در قرآن کریم ۱۸۱
۴. شگفتی های دنیای حیوانات ۱۸۱
۵. منافع حیوانات ۱۸۴
۶. تقسیم بندی جنبندگان از نظر راه رفتن ۱۸۸
۷. دسته بندی جدید حیوانات در قرآن ۱۸۹
۸. دعوت قرآن به تفکر در آفرینش حیوانات ۱۹۴
- الف) دقت در آفرینش «شتر» ۱۹۵
- ب) دقت در آفرینش زنبور عسل ۱۹۵
- ج) دقت در آفرینش پرندگان ۱۹۹
- د) دقت در آفرینش عنکبوت ۲۰۰
۹. نام های حیواناتی که در قرآن آمده است ۲۰۱
۴. عوامل تخریب محیط زیست و راهکارهای بهبود آن ۲۰۳
- عوامل تخریب محیط زیست از منظر قرآن و حدیث ۲۰۶
- فساد در زمین ۲۰۷
۱. اقسام فساد در قرآن ۲۰۸
۲. رابطه گناه با فساد ۲۰۹
۳. مفهوم وسیع فساد ۲۱۰
- حرص ۲۱۱
- قدرت طلبی ۲۱۳
- اسراف ۲۱۴
- غفلت از مسائل زیست محیطی ۲۱۵
- تضییع حق دیگران ۲۱۷

۲۱۷ عوامل تخریب محیط زیست
۲۱۷ ۱. آلودگی آب‌ها
۲۱۹ ۲. آلودگی هوا و جو
۲۲۱ ۳. آلودگی صوتی
۲۲۲ ۴. مواد زائد
۲۲۳ ۵. جنگ
۲۲۳ چالش‌های محیط زیست
۲۲۳ ۱. استفاده نکردن بهینه از منابع
۲۲۴ ۲. بی‌تعهدی به مبانی اخلاقی
۲۲۴ راهکارهای حفظ محیط زیست
۲۲۶ اسلام و محیط زیست
۲۲۶ ۱. نظافت محیط
۲۲۷ ۲. ممنوعیت انسان‌محوری
۲۲۹ ۳. امر به معروف و نهی از منکر
۲۳۱ کتابنامه
۲۳۸ نشریه
۲۳۹ Abstract

مقدمه

بی تردید، هیچ مکتبی به سان اسلام به طبیعت و محیط زیست اهمیت نداده؛ تا آنجا که بسیاری از نام سوره‌های قرآن، برگرفته از طبیعت است؛ مانند بقره (گاو)، انعام (چارپایان)، رعد، حجر (سنگ)، کهف (غار)، نور، نمل (مورچه)، عنکبوت و دخان (دود). قرآن در بسیاری از آیات، انسان‌ها را به مطالعه و بررسی ابعاد مختلف طبیعت فراخوانده و همچنین به جلوه‌های مختلف طبیعت سوگند یاد کرده است. از نظر اسلام، دنیا کشتزار آخرت است: «الدنيا مزرعة الآخرة». پیامبر اکرم ﷺ فرمود: «اگر از عمر شما به اندازه کاشتن نهالی مانده باشد، آن را بکارید»^۱. حضرت علی علیه السلام نیز فرمود: «شما خدا را به یاد داشته باشید که به شما مسئولیت داد و درباره انسان‌ها و محیط زیست و حیوانات و مکان‌ها در دادگاه الهی باید پاسخ‌گو باشید». آن حضرت به فرمانداران و استانداران خود دست‌ور داد بیش از جذب مالیات، به آبادانی محیط زیست بیندیشند.

نقش منابع طبیعی در حیات اقتصادی و اجتماعی انسان‌ها، انکارناپذیر و حفاظت از منابع طبیعی، لازم و ضروری است. از آنجا که حفاظت با همکاری مردم و دولت صورت می‌گیرد، افزایش آگاهی‌های عمومی نقش قابل توجهی در حمایت از محیط زیست دارد. در واقع، حفاظت از محیط زیست، بیش از آن‌که

۱. میرزا حسین نوری، مستدرک الوسائل، ج ۱۳، ص ۴۶۰.

کاری عملی باشد، کاری فرهنگی است و باید فرهنگ جامعه متحول شود تا حفظ محیط زیست مقدور شود.

خداوند، طبیعت را با همه سرمایه‌ها و نعمت‌هایش در اختیار انسان نهاد: ﴿...وَسَخَّرَ لَكُمْ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا...﴾ و او را جانشین خود در زمین ساخت: ﴿...إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً...﴾؛ تا بتواند با خلّاقیت، تدبیر و بهره‌گیری از نیروی دانش و مدیریت صحیح، کارهای خدایی انجام دهد.

این نوشتار در چهار فصل، درباره محیط زیست از منظر قرآن و حدیث تدوین شده است.

فصل اول، درباره کلیات است. در این فصل، مهم‌ترین واژه‌ها درباره محیط زیست بررسی شده.

فصل دوم دو بخش دارد: بخش اول درباره جایگاه و اهمیت محیط زیست در قرآن و حدیث است و بخش دوم به جایگاه انسان و رابطه او با طبیعت و محیط زیست از منظر قرآن و حدیث می‌پردازد.

فصل سوم، درباره عناصر تشکیل‌دهنده طبیعت و محیط زیست از دیدگاه قرآن و حدیث است.

فصل چهارم، درباره عوامل تخریب محیط زیست و راه‌کارهای بهبود آن است. به امید آن روز که انسان‌ها محیط زیست را پاس بدانند و موجبات افزایش برکات زمینی و آسمانی و رضایت خداوند خالق هستی را فراهم آورند.

در اینجا لازم است از لطف و تلاش استادان گرام و مسئولان ارجمند، آقایان دکتر علوی مهر؛ دکتر محمد فاکر میبدی؛ ناصر بافر بیدهندی؛ دکتر حمید جزائری، دکتر رسول عبداللهی، سید محمد رضا حسینی کاشانی و همچنین استاد ارجمند دکتر یعقوب‌علی برجی و دکتر سید علی حسینی تشکر و قدردانی کنم.